

Це дивовижне життя ...

Викладено спогади та думки автора щодо Г. М. Доброва як вченого і як людини.

“Це дивовижне життя” — парафраз назви надзвичайно цікавої книги Даниїла Граніна “Эта странная жизнь” про виняткову людину — професора Любишева.

Не маючи літературного хисту Граніна, повість про Доброва створити я не в змозі, а есе спробую. Майже 20 років був поряд із Добровим до останнього дня його життя, тому є що пригадати.

Чому дивне життя? У того, хто знайомиться з офіційною біографією Доброва, може виникнути, з одного боку, підозра, а, з другого боку, подив. Ознайомимося, наприклад, із такими віхами його біографії:

- ❖ керівник великого наукового колективу;
- ❖ фундатор нового продуктивного наукового напрямку;
- ❖ керівник масштабних наукових та практичних національних і міжнародних проектів;
- ❖ експерт-консультант ЮНЕСКО з питань наукової політики і організації науки;
- ❖ керівник кандидатських та докторських досліджень;
- ❖ редактор вітчизняного наукового журналу та член редколегій ще кількох, в тому числі міжнародних наукових журналів;
- ❖ активний лектор товариства “Знання” та керівник його секції наукознавства і науково-технічного прогнозування;

❖ творець сотень науково-практичних праць, які перекладені в десятках країн і мали вплив на проведення досліджень і реалізацію практичних результатів.

Підозра може з’явитися тому, що всі ці навантаження могли бути номінальними, тобто Добров “фігурував”, але не брав активної участі. Ті, хто був поряд із Добровим, знають, що він не просто “брав участь”, а був інтелектуальним і фізичним локомотивом всіх справ. Подив же викликає те, що все це виконувалося одночасно!

Добров як мігрант та експансіоніст.

Починав Добров як історик, і перший науковий підрозділ, який він очолив, називався відділом машинних методів обробки історико-наукової інформації сектору історії техніки Інституту історії АН УРСР. Нормальні науковці з чого починають, тим і завершують: якщо вже почав діяльність з історичних досліджень, то подальший життєвий шлях полягає у поглибленні пошуків, розширенні тематики тощо.

Але Добров виявився істориком “нетрадиційної орієнтації”: замість занурення в минуле він повернув у майбутнє: почав займатися передбаченням та прогнозуванням. І вся подальша його наукова діяльність відзначалася “виходом поза межі” та “захопленням нових територій”. Один з останніх (1986 рік) прикладів — підключення до екологічного напрямку, що зафіксовано в книжці “Научно-техническая

революция и природоохранная политика” [1].

Добров як синтезатор, інтегратор. У результаті “захоплення” певних наукових територій була створена не еkleктична мозаїка з новоутворень, а нова синергетична картина. Вже в першій програмній книзі “Наука о науке. Введение в общее наукознание” (1966 рік) Добров продемонстрував хист синтезатора або інтегратора, склавши узгоджену картину наукознавства з таких “пазлів”, як логіка пізнання, історія науки і техніки, соціологія, економіка, кібернетика тощо [2]. У подальшому *core of* наукознавства — його серцевина — поповнювалася за рахунок прогнозування [3], інформатики (профільний збірник отримав назву “Науковедение и информатика”), менеджменту [4; 5] тощо.

Добров як новатор:

• Уїнстону Черчіллу, якого визнано найвидатнішою людиною першої половини ХХ століття, належать слова: “Вже сьогодні робити те, про що інші будуть думати тільки завтра”. Добров реалізовував у своєму житті саме цей принцип.

Не так часто в нашій країні започатковується нова наука та ще й у другій половині ХХ століття, а Добров на таке спромігся, заснувавши “наукознавство”. Але якщо хтось думає, що фундатора вітчизняного наукознавства відразу очікували литаври, лаври та оплески, то він глибоко помиляється! З історії науки, мистецтва і творчості взагалі відомо, що новатори наштовхуються щонайменше на не-

сприйняття з боку середовища. Механізм такої реакції показав Томас Кун [6], а “капутологічна” інтерпретація трьох послідовних фаз сприйняття нових (революційних) ідей виглядає таким чином: “цього не може бути” — “в цьому щось є” — “це дуже цікаво і корисно”. Ці три фази пройшов і Добров та ще й в совітській інтерпретації, коли науковці з різними поглядами не з’ясовували істину в дискусіях, а блокували носіїв “неправильних” ідей. Одним із “блокіраторів” наукознавця Добрава була авторитетна і шанована в науковому світі людина — Шинкарук Володимир Іларіонович, професор, директор Інституту філософії АН УРСР. Він заперечував можливість розвитку окремого самостійного наукового напрямку — науки про науку. Він вважав, що це штучна конструкція, скомпільована з частинок давно існуючих наукових дисциплін. Було багато й інших недоброзичливців. Але на те він і Добров, щоб вести караван уперед, “незважаючи на ...” і всупереч нерозумінню оточення.

Інший серйозний приклад блокування трапився в московській ВАК, де на докторську дисертацію Добрава дав негативний експертний висновок так званий “чорний опонент”.

І навіть наприкінці життя, коли Добров вже здобув світове визнання¹, його “не пуцали” в члени-кореспонденти рідної Академії наук, для якої він зробив стільки корисних справ! Тим більше, що особисто йому не було потреби в такому офіційному визнанні, це робилося задля здобуття більших важелів

¹ Експерт ЮНЕСКО; член-кореспондент Міжнародної академії історії науки; член Міжнародної академії гуманітарних і природничих наук (Берн); керівник наукового напрямку в Міжнародному інституті прикладного системного аналізу (Австрія); видання праць в таких країнах, як США, Велика Британія, Франція, Німеччина, Індія, Болгарія, Польща, Угорщина, В’єтнам та інших.

для вирішення справ колективу і розвитку наукового напрямку.

• Наступний приклад новаторських започаткувань — це залучення Добровим математичних методів і електронно-обчислювальних машин до історичних, а згодом до соціологічних досліджень. Вже в 1953 році у кандидатській дисертації з історії розвитку вугледобувних комбайнів (нагадаємо, що родом Добров був із Донеччини і навчався на механічному факультеті Київського політеху) Добров застосовував математику для побудови трендів технічних параметрів. Він не тільки сам використовував математичні методи та ЕОМ, а й був активним пропагандистом їх поширення в різних наукових дисциплінах [7, 8].

У 1969 році за ініціативою Добрава в складі відділення комплексних проблем наукознавства був створений підрозділ, який спеціалізувався на математичних методах. Там працювали такі математики, як Л.Хурсин, О.Юрцунь, Л.Стойкова, В.Сукенник.

• Далі слід згадати започаткування Добровим системи підвищення управлінської кваліфікації керівного складу установ АН УРСР, що, з одного боку, було вперше в історії академічного сектору науки, а, з другого боку, спочатку сприймалося як незрозуміла дивина. Ходила навіть приказка: хто і чому може навчити академіків? Але поступово із налагодженням навчального процесу ця новація довела свою корисність.

• Оригінально підійшов Добров до реалізації начебто рутинного завдання — узагальнити досвід діяльності Академії наук України за період 1961—1986 років. До цього щорічно видавалися звіти академії, які за жанром являли собою бюрократичний

перелік подій і результатів. Тобто фактично робилася документографія, що віддзеркалювала хронологічний опис подій. Так відбувалося із року в рік, і ніхто не думав про якийсь інший варіант, але взявся Добров! І зробив це не як усі, й вийшла унікальна робота, цінність якої полягала як у висвітленні специфічних особливостей діяльності Академії наук України (на відміну від інших подібних утворень), так і у виявленні загальнонаукових закономірностей її організації та управління її функціонуванням.

Це була остання прижиттєва робота Добрава [9], бо дві наступні монографії вийшли у 1989 році [10, 11]. І всі ці книжки він творив із притаманним йому завзяттям і натхненням, знаючи про невідворотну хворобу і відбуваючи неприємні лікувальні процедури.

• Свідком народження чергової новації я був при підготовці Добровим звіту для ЮНЕСКО по завершенні місії до Іраку. Був підготовлений рукопис, який після друкування на машинці переглядав Добров. Згідно вимог ЮНЕСКО наприкінці звіту, як це прийнято, треба було подати рекомендації. Рекомендації були кількох категорій: загальнодержавні, відомчі, наукові, практичні тощо. Добров перегортав сторінки, і щось його непокоїло, не влаштовувало. Оскільки обсяг був величезний (в брошурному форматі — 56 сторінок), а в рекомендаціях треба було послідовно посилатися на багато сторінок попереднього тексту, то виходило заплутано і незручно. Після мук пошуку на протязі досить тривалого часу народилося рішення: зробити по тексту широке поле і на ньому навпроти певного фрагменту ставити літеру, що відповідала типу рекомендацій, і номер рекомендації. Тепер

можна було швидко і зручно робити прямий і зворотний пошук: по ходу читання звертатися до відповідної рекомендації наприкінці брошури або, вивчаючи підсумкові рекомендації, повертатися до конкретного фрагменту тексту [12]. Все геніальне виглядає просто, коли вже зроблено!

Добров як ризиково-відповідальна людина. У житті зустрічаються люди, схильні до ризику. Багато з них задовольняють свій потяг до ризику в азартних іграх. Добров був надзвичайно азартною людиною і простором його азарту була наука — він був цілеспрямованим відкривачем. Невпинно і невтомно шукати, знаходити і отримувати від цього творче задоволення — це стихія його життя!

Добровський ризик полягав в тому, що він брався за надзвичайно складні завдання державного і міжнародного рівня, прецедентів виконання яких не було. До того ж і самі завдання здебільшого формував він сам. Яскраві приклади такі:

- ❖ розробка і застосування “Методики програмного прогнозування науки і техніки” (затверджена Державним комітетом СРСР з науки і техніки) і аналогічної методики для країн—членів Ради Економічної Взаємодопомоги;
- ❖ розробка методики і підготовка прогнозу розвитку галузі “Наука” в рамках довгострокової Схеми розвитку і розміщення продуктивних сил України;
- ❖ виконання Центром Доброва функції головної в СРСР організації з прогнозування розвитку науково-технічного потенціалу;
- ❖ успішне виконання міжнародних проектів під егідою ЮНЕСКО “Ефективність наукових ко-

лективів” та “Соціальні оцінки технологій”;

- ❖ робота головним дослідником в шойно створеному Міжнародному інституті прикладного системного аналізу (Австрія), де працювали елітні дослідники майже з 20 країн;
- ❖ розробка прогнозу розвитку обчислювальної техніки для комбінату “Роботрон”, за що разом із Віктором Михайловичем Глушковим та іншими виконавцями був нагороджений державним орденом Німецької Демократичної Республіки.

Ці приклади свідчать про величезну відповідальність, яку за власною ініціативою брав на себе Добров при виконанні завдань. Слід наголосити, що в ході реалізації цих завдань вирішувалася ще одна важлива проблема функціонування наукових колективів — забезпечення зростання творчого потенціалу. Добров пояснював це так: коли ви приймаєте до виконання завдання рівня складності, вищого за рівень попередньо вами виконаних завдань, то одночасно досягаєте двох ефектів: отримуєте запланований результат та підвищуєте свій рівень дослідника. Це правило Доброва було однією із складових комплексу організаційної культури, про який мова далі.

Добров як оргкультурист. Ще кілька десятиліть після 1965 року, коли Добров вперше став керівником наукового колективу, ніхто в країні навіть не чув, не кажучи вже про використання, про такий менеджерський інструмент, як налагодження організаційної культури. Достеменно невідомо інтуїтивно чи свідомо Добров відразу задавати колективістський дух і певні стандарти поведінки. З часом сформу-

валася своєрідна “добровська” атмосфера життєдіяльності колективу, яка підтримувалася і розвивалася на протязі 25 років, навіть при значній кадровій ротатції. Зазначимо кілька головних рис оргкультури за Добровим.

Перша. Не марно вище з’явилося слово життєдіяльність: той, хто потрапляв в команду Доброва, втрачав розмежування на роботу і решту життя — вони були неподільні. У будь-який день тижня і будь-який час доби ти міг бути задіяний до справи, ані вихідні дні, ані нічна пора, ані відстань значення не мали.

Фактично такий режим можна порівняти із військовою службою з тією відмінністю, що це було добровільне служіння.

Друга — відданість справі. За цим критерієм люди відбиралися і залишалися працювати. Це не була відданість із присмаком приреченості: люди працювали із бажанням, захопленням і задоволенням та ще і з вдячністю Доброву за те, що подарував таке яскраве і цікаве життя.

Третя — емоційне піднесення і робота “з вогником”. Сам Добров все в житті робив із шаленою електризацією, і ті емоційно-енергетичні хвилі, що він випромінював, захоплювали всіх: воленс-ноленс ти включався в процес горіння. Добров заражав (можна сказати і “заряджав”) своєю харизмою все оточення. Коли він читав лекції, проводив заняття, виступав, то будь-яка аудиторія була в захваті! Але його енергетики вистачало і на щоденну роботу і, головне, на “опромінювання” трудового колективу. Що це давало? Для великих звершень потрібне велике піднесення. Ще Франко сказав: “Вічний революціонер, дух, що тіло рве до бою ...”

Четверта. І на роботу, і на свята — всі разом! До днів народження, загальнодержавних свят залучався весь колектив. У ті роки, коли були “в приймах” в Інституту генетики і мікробіології, що розташовувався у Феюфанії, на святкування виходили на природу в сусідній старовинний ліс. У той час придумали і проводили театралізований ритуал посвячення нових співробітників у наукознавці.

Добров як україніст. У Доброва були всі об’єктивні передумови, щоб не володіти українською мовою: батько був росіянином, сам він народився в Донецькому краї, під час евакуації перебував в Свердловській та Архангельській областях і лише після війни потрапив до Києва. Можливо, багаторічна (1955 — 1961 рр.) активна участь в комсомольській роботі спонукала до опанування української мови, але результат відомий: Добров вільно писав українською та чудово виступав. У бібліографічному довіднику, що виданий у 1990 році, ми можемо знайти десятки праць Доброва українською мовою.

Добров як хобіст. Позаробочих захоплень у Доброва було багато: він на високому рівні грав у шахи, володів майстерністю фокусника і навіть мав за це відзнаки, полюбляв преферанс, артистично “виконував” анекдоти, колекціонував крилаті фрази, афоризми. Але бути пасивним суб’єктом для Доброва було неможливим, тому він сам генерував афоризми. Він їх народжував повсякденно в процесі роботи, спілкування і, виголошуючи свої знахідки, дуже тішився із захопленої реакції слухачів. Врешті-решт, за роки накопичилася чимала збірка висловлювань, яка потребувала товарного завершення. Ось тоді Добров і надрукував свою знамениту “Капутологію”, яка стає в

ряд із законами Мерфі, принципами Пітера, афоризмами Амброза Бірса тощо. На жаль, в ті часи не практикувалися записи аудіокниг на цифровій носії, тому при “сухому” прочитанні капутологічних заповідей Доброва не чується його унікальна вимова і не відчувається його харизматична хвиля.

Добров як людинолюб. Якщо всі захоплення Доброва позначити рейтингами, то найвищі місця зайняли б два: наука і люди. Про науку мова була вище, а тяжіння до людей потребує деталізації. Можна припустити, що прагнення бути в гущині людській було притаманне Доброву змалечку. Публічно реалізовувати потяг до людей Добров розпочав з активної комсомольської діяльності, а згодом і партійної. Потреба Доброва у кучкуванні

навколо себе людей була тотальною. Як природа не виносить порожнечі, так і Добров не допускав безлюддя.

Добров жив і працював для людей і заради них, насолоджувався товариством і спілкуванням. Добров активізувався пропорційно кількості та якості присутніх: що більше цікавих людей збиралося, то потужніше “фонтанував” Добров, справляючи на всіх шалений вплив.

На завершення процитую один цікавий документ, що зберігся у мене. Він народився в ті хвилини, коли весь колектив із хвилюванням очікував на результати голосування членами академії за обрання Доброва в членкореспонденти. Автор спічу — Олексій Скофенко, який втілює у ньому відчуття всього “добровського” загалу²:

ПОЗДРАВЛЯЕМ! — Есть победа —
Весть пришла после обеда.
Академия права — без Доброва нет добра
В академики дорога прямо с нашего порога
Потому поддай паров
ЧЛЕН-КОРРЕСПОНДЕНТ ДОБРОВ!

Починав Добров свій науковий шлях як історик, тому й завершимо сентенцією на історичну тему: *“Історія — це не те, що трапилось, а те, що люди визнають за потрібне пам’ятати”*. Тож пам’ятаймо Геннадія Михайловича.

Один із численних і безмежно вдячних учнів і соратників Доброва.

1. Добров Г.М., Перелет Р.А. Научно-техническая революция и природоохранная политика. — Киев: Наук. думка, 1986. — 148 с.
2. Добров Г.М. Наука о науке. Введение в общее наукознание. — Киев: Наук. думка, 1966. — 271 с. [наступні видання вийшли у 1970 та 1989 роках].
3. Добров Г.М. Прогнозирование науки и техники. — М.: Наука, 1969. — 208 с.
4. Добров Г.М. Науковедение как наука об управлении наукой. — М.: Ин-т экономики АН СССР, 1971. — 46 с.
5. Глушков В.М., Добров Г.М. Бесіди про управління: Про досвід і перспективи розвитку наукового управління народним господарством. — К.: Політвидав України, 1973. — 206 с.
6. Кун Т. Структура научных революций / Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1975. — 288 с.

² Відтворено оригінал, що був надрукований на якійсь старенькій машинці на жовтуватому папірці в січні 1988 року, рівно за рік до смерті Доброва.

7. *Добров Г.М.* Машинный библиографический поиск в области археологии Украины // Укр. іст. журн. — 1964. — № 5.
8. *Добров Г.М.* Использование математических методов и ЭВМ в исследованиях по истории техники. — Киев: Киевский дом научно-технической пропаганды, 1965. — 57 с.
9. *Организация управления в Академии наук Украинской ССР: опыт и проблемы (1961 — 1986.)* / Г.М.Добров, Б.С.Стогний, В.Е.Тонкаль и др. — Киев: Наук. думка, 1988. — 354 с.
10. *Добров Г.М.* Наука о науке: Начала науковедения. — 3-е изд. доп. и перераб. — К.: Наук. думка, 1989. — 302 с.
11. *Прогнозирование и оценки научно-технических нововведений* / Г.М.Добров, А.А.Коренной, В.Б.Мусиенко и др. — Киев: Наук.думка, 1989. — 276 с.
12. *Добров Г.М.* Ирак: Цели и средства государственной политики в отношении науки. — Киев, 1972. — 56 с. — (Препринт / АН УССР. Ин-т кибернетики; 72-80).

Одержано 12.02.2009

Ю.А.Клочко

Эта удивительная жизнь...

Изложены воспоминания и мысли автора относительно Г.М.Доброва как ученого и человека.